

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Nedim İpek, *CANIK VE GÖÇ 1800-1923*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2018, 355 sayfa, ISBN: 978-605-81912-7-3.*

*Samet KÜÇÜKTÜRK ***

İnsanlar tarih boyunca savaş gibi yapay ya da kıtlık, kuraklık gibi doğal süreçlerden dolayı yaşadıkları bölgelerden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bireyin iradesiyle ya da iradesi dışında gerçekleşebilen göç hem insan açısından hem de coğrafi açıdan değişime ve çeşitliliğe neden olan bir olayı teşkil etmektedir. Göçün ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda birçok etkisi bulunmakla beraber insanlar üzerinde psikolojik anlamda da ciddi tahribata yol açtığı bilinmektedir. Bu anlamda çeşitli etkilerin sebep olduğu ve çeşitli etkilere sebep olan göç olgusunun her daim araştırılma ve incelenmelere konu olmuş akademik ve bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda *Canik ve Göç* adlı eser hem göç kavramının bölge ve coğrafyaya etkilerinin incelenmesi hem de Karadeniz'in önemli şehirlerinden birisi olan Samsun'un Canik ilçesinde yaşanan göç hareketlerinin ortaya konulması açısından ehemmiyet arz etmektedir.

Canik ve Göç adlı eser Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Nedim İpek tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır. Eserin müellifinin yakınçağ tarihi açısından önemli bir araştırma alanı olan Balkanlar ile ilgili çalışmaları, göç ve nüfus hareketlerine dair kıymetli eserleri bulunmakla beraber, yerel tarih açısından da zengin bir akademik çalışma geçmişi mevcuttur.

Prof. Dr. Nedim İpek'in kaleme aldığı *Canik ve Göç* adlı eser Sunuş, Önsöz ve 4 bölümden oluşmaktadır. Sonuç kısmı ise "Samsunlu Olmak" başlığı altında kaleme alınmıştır. Ayrıca Kaynakça ve Dizin yer verilerek eser tamamlanmıştır.

İpek eserinin Önsöz kısmında "*Bizim kuşak bir kişiyi tanımak istediğinde işe nerelisin? sorusuyla başlar.*" diyerek aslında göç olgusunun hayatın ne kadar içerisinde olduğunu ortaya koymuştur. Bu net ve doğru örneklemeden hareketle

* Gönderim tarihi: 14.03.2019 Kabul tarihi: 22.04.2019

** *Yüksek Lisans Öğrencisi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, TRABZON. sametkucukturk@gmail.com ORCID:

kaleme aldığı eserinin de aslında gündelik hayatın açık/gizli konusu olan göç kavramının akademik dünyaya yansımaları olduğu söylenebilir.

Eserin 5 sayfalık Giriş kısmında Samsun'un bilinen en eski topluluklarından, 19. Yüzyıla kadar geçirdiği nüfus hareketleri ve bölge sakinleri hakkında tarihi bilgiler verilmiştir. Dönemsel olarak uzun bir süreci kapsamına rağmen Giriş kısmı Samsun tarihinin kısa bir özeti mahiyetindedir.

'İç Göç' başlıklı Birinci Bölümde iç göçün tanımı ve nedenlerine değinilmiş, ardından sancak dâhiline ve sancaklardan harice yapılan göçler kaleme alınmıştır. Birinci Bölüm Osmanlı toplum yapısının belgelere sirayet şeklinden dolayı, 'Müslümanlar', 'Rumlar', 'Ermeniler' ve 'Ecnebler' olarak sınıflandırılmıştır. 'Müslümanlar' bölümü kendi içerisinde 2 alt başlık ile kaleme alınmıştır. Bunlardan birincisi "*Sancak ve Vilayetlere Yönelik Göçler*" başlıktır. Bu başlıkta genel olarak kırsal alandan şehre, özelde ise İstanbul'a yönelik göçler ele alınmış, ardından Canik Sancağından sancak dışına yapılan az sayıda göçten bahsedilmiştir. Yine Canik'ten Balkanlara da sürgün yöntemiyle iskân faaliyetlerinin yapıldığı kayıtlara geçmiştir. Göçlerin ne amaçla gerçekleştiğine ve muhacirlerin mesleklerine dair bilgiler de verilmiştir.

"Müslümanlar" kısmının "*Sancak ve Vilayetlerden Samsun'a Yönelik Göçler*" adlı ikinci alt başlığının, nüfus hareketlerinin yoğunluğundan dolayı oldukça kapsamlı olduğu söylenebilir. Çiftlik işçileri ve mevsimlik işçiler, göçebeler, geçici surette bölgeye gelenler ayrıntılarıyla birlikte tablolar ile desteklenerek aktarılmıştır. Bölgeye çeşitli nedenlerle gelenlerin isimleri, geldikleri bölgeler, meşguliyetleri, geliş nedenleri gibi hususlar bu bölümde ortaya konularak spesifik örnekler ile aktarılmıştır. "*Ermeniler*" alt başlığında bölgede bulunan Ermeni toplulukları hakkında bilgiler verilmiştir. Yine geçim veya geçim bahanesi ile bölge içerisinde gerçekleşen göçler, sancak ve vilayetten İstanbul'a, Amerika ve Rusya'ya yapılan göçlerden bahsedilmiştir. 18. ve 19. Yüzyılda ekseriyetle Amerika ve Rusya'ya yapılan göçlerin engellenme teşebbüsleri mevcuttur. Bunun nedeni olarak yurtdışına çıkan Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları propaganda faaliyetleri, imaj zedeleme girişimleri görülmektedir. Bu nedenle göç hareketlerinin memuriyet ve arazi tahsisi ile engellenmeye çalışıldığı belgelere yansımıştır. Ayrıca 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Ermenilerin komitacılık faaliyetleri ve isyan teşebbüsleri ortaya çıkmış ve birtakım olaylar yaşanmıştır. Daha sonra özellikle 20. Yüzyılda tehcir faaliyetlerinin kaleme alındığı görülmektedir.

"Rumlar" adını taşıyan diğer başlık altında Doğu Karadeniz'de mevcut Rumların kökenleri ile ilgili çeşitli görüşler aktarıldıktan sonra bölgede gerçekleşen iç ve dış göç, sebepleri ile ortaya konulmuştur. İç göçe daha çok evlilik yoluyla ve bekar hanelerin şehirlere göçüyle örnekler verilmiştir. Dış göç ise 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Doğu Anadolu ve Rumeli'den Kırım ve Kafkasya'ya gerçekleşen göçlerle; Karadeniz'in kıyı şeridindeki Rumların katılımıyla gerçekleşen göçlerle birlikte başlayan serüven örneklendirilmiştir. Bu dönemden sonra gerçekleşen göçlerin, Rusların Kafkasya'da Müslüman göçmenlerin boşalttıkları bölgeye, Kuzey Anadolu'da bulunan gayrimüslimlerin de dahil olduğu Hristiyan unsurları iskân etme politikasının bir sonucu olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca 20. Yüzyılın başlarından itibaren Rusların Pontus devleti kurma faaliyetlerine

binaen Kafkaslardan Anadolu'ya nüfus kaydırma çalışmalarının olduğundan söz edilmiştir. Daha sonra zorunlu göçten ve 1923 yılında Türk- Rum mübadelesi neticesinde hemen hemen tamamının Yunanistan'a sevkine değinilmiştir.

"*Ecnebler*" başlığı altında ticari kapasitenin artış göstermesiyle diplomatik temsilciliklerin ve konsolosların hızla açıldığı Samsun sınırları içerisinde bulunan çoğunluğunu diplomatların, işletmecilerin, komisyoncuların ve tüccarların oluşturduğu kesimden, ayrıca yine çoğunluğu ecnebi olan reji tesislerinden bahsedilmiştir.

İkinci Bölüm "*Savaş ve Göç*" ana başlığı altında "*Kırım ve Kafkasya'dan Göç*", "*Doksanüç Göçü*", "*Balkan Savaşı Göçleri*" ve "*Şark Mültecileri*" olmak üzere 4 alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde genel olarak 1768 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin kitlesel göç hadiselerini kontrol altına almakta zorlandığından bahsedilmiştir. "*Kırım ve Kafkasya'dan Göç*" bölümünde 1783 tarihinde Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından Kırım halkının göç politikalarına maruz kalması sonrasında 1792-1793, 1802-1830 arası ve 1853-1856 sonrasındaki 10 yıl içerisinde gerçekleşen göçler konu edinilmiştir. Ayrıca Rusların Kafkasya coğrafyasını Ruslaştırma politikası çerçevesinde Rus Çerkes çatışması gibi durumlar neticesinde bölgede mevcut olan Kafkas topluluklarının can, mal ve namus güvenlikleri için göç etmelerinden söz edilmiştir. "*Göç Hareketi*" başlığı altında "*Ağnat Muhacirleri*", "*Ahıska Muhacirleri*", "*Anapa ve Kabartay Muhacirleri*" son olarak da "*Kırım Savaşı Sonrası Kırım ve Kafkasya'dan Göç*" adlarında alt başlıklarla Samsun civarına yerleşen göçmenler isim ve yaşlarıyla birlikte tablolar halinde eserde yerini almıştır. Göçlerin yaz, kış demeden gerçekleştirildiği ve bu göçlerin meşakkatli olduğu belirtilmiştir. Yoğun muhacir akımı, belirlenen yerlere sevk edilmek istemeyen muhacirlerin firarları, habersiz muhacir sevkleri gibi durumlar muhacir sevklerinde sorunlar oluşturmuştur. 1864 yılında Samsun'da 60 ila 100 bin arasında göçmen olduğu çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Yaşanan göçmen dalgasının boyutunu kitapta yer alan "*Şehirde göçmen barındıracak mesken bir tarafa bir karış boş toprak kalmamıştı.*" [s.118] cümlesi oldukça güzel anlatmaktadır. Bu göçlerin ekonomik boyutları da ciddi derecede yük oluşturmaktaydı. Günlük iase temini için 40-50 bin kuruş ve ekmek bedeli, çorbalık bedeli, nakliye ücreti ve diğer malzemeler için de ortalama 30 bin kuruş bir bedel gerekliydi. Ayrıca seyyahların bölge gözlemi ve gazetelerde yer alan gözlemler de bu bölümde aktarılmıştır. Geçim sıkıntısı ve yoksulluk, hastalık ve bitkinlik ile çocuklarının dahi satıldığı [s.121] bir göç hareketinin ne kadar acı ve hüznü içerisinde barındırdığını eser bizlere oldukça fazla hissettirmektedir.

"*Doksanüç Göçü*" başlığı altında 1877-1878 Rus Savaşı esnasında ve sonrasında Balkan coğrafyasında gerçekleşen mezalimden kaçan Türk- İslam unsurlarının Osmanlı Devleti'nin güvenli bölgelerine iskân süreci ele alınmıştır. Muhacirlerin kendi topraklarında yaşadıkları zulüm, göç yollarında da devam etmiş on binlerce insanın ölümüne sebebiyet vermiştir. Eserde ayrıca Bulgaristan tarafından uygulanan zorunlu göç politikaları sonucunda 1 milyon 200 bin Türk'ün göç etmek zorunda kaldığından ve genel anlamda bu göçlerin tatbikinden bahsedilmiştir. Kafkasya'dan gelen göçlerle birlikte Sohum'daki Müslümanların Anadolu topraklarına göçlerinin yine Karadeniz sahilleri yoluyla gerçekleşmesi dolayısıyla Trabzon Vilayetince başta Çarşamba ve Bafra olmak üzere uygun yerlere yapılan

iskân faaliyetlerine değinilmiştir. “*Balkan Savaşı Göçleri*” başlığı altında ise Türklere yönelik gerçekleştirilen zulümler konu edinilmiş ve resmi rakamlara göre 413.922 kişilik bir göç hareketinin olduğu bunların 3875’inin de Canik sancağına sevk edildiği beyan edilmiştir.

“*Şark Mültecileri*” başlığı altında, Trabzon’un Ruslar tarafından bombalanmasının ardından köylerden ve sahil kesiminden yaşanan göçler dönemi yaşayan tanıkların şive ve söylemleriyle ile olduğu gibi aktarılmıştır. Okurken yaşananların gözler önünde canlandırılması açısından bu anlatıların eserde yer bulması oldukça önemli bir hususu teşkil etmektedir. Bu göçlerle birlikte 1916 yılında Samsun’da 85 binden fazla mültecinin olduğu kayıtlara geçmiştir. Bu bölgelerde yaşanan yoğun göçmen akımından dolayı yaşanan sıkıntılar, bölgeye gelen göçmenlerin farklı bölgelere doğru göç etmesine neden olmuştur. İskân bölgesine gelenlerin mescit, cami ve mekteplere ve Ermenilerin terk ettikleri bölgelere yerleştirilmeleri gerçekleşmiştir. 1920 tarihine gelindiğinde yine Canik’te 116.672 mültecinin varlığından söz edilmektedir.

Üçüncü Bölüm “*İskân*” ana başlığından ve “*Göçmen İdaresi*”, “*Geçici İskân*” ve “*Daimî İskân*” olmak üzere üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde genel olarak Göçmen İdaresi başlığı altında göçlerin yoğun olduğu dönemlerde çeşitli isimlerle muhacirin komisyonlarının teşekkülünden bahsedilmiştir. Geçici iskân başlığı altında Babıâli’nin, muhacirleri bölgelere sevklerindeki organizasyonundan, mültecilerin planlanan bölgelere elverişli bir ortam kalmadığı takdirde zorunlu olarak Canik, Amasya ve Yozgat sancaklarına geçici iskânı ele alınmıştır. Yerli halkın ve kamunun iâşe yardımlarından, yardım komisyonlarının, muhacir idarelerinin ve halkın faaliyetlerinden yine bu faaliyetlerde yaşanan asayiş sorunlarına, iâşe sorunlarına ve tahsisatta yaşanan sıkıntılara da değinilmiştir.

Sağlık konularının da ele alındığı eserde kalabalık yaşam, sağlık ve temizlik şartlarına dikkat edilmemesinden, çevre ve iklim şartlarından, yetersiz beslenmeden kaynaklanan tifo, paratifo, kızıl, kızamık, difteri, çiçek, kolera, veba, sıtma gibi bulaşıcı hastalıkların yaygınlığından söz edilmektedir. Buna karşın aşı kampanyalarının gerçekleşmesinden, sağlık komisyonları ve karantinaların oluşturulmasıyla önlenmeye çalışıldığı üzerinde durulmuştur. Bu bölgede hastalıklar o kadar çok sayıda olmuştur ki mülteciler Samsun şehrine *Sarı Samsun* adını vermişlerdir. İlaveten fakirlik içerisinde olan göçmenlerin cenaze masraflarının karşılandığından; giyim-kuşam ihtiyaçlarının mutasarrıflıklar tarafından İstanbul’dan istenen eski elbiselerle ve ayrıca yerel halkın yardımlarıyla karşılanmasından bahsedilmiştir.

“*Daimî İskân*” başlığı “*Göçebelerin İskânı*”, “*Göçmen İskânı*”, “*Göçmenleri İskân Politikası*”, “*Göçmenlere yapılan Yardımlar*”, “*Karşılaşılan Sorunlar ve Çözümleri*”, “*İstihdam*”, “*Arazi Tahsisi*”, “*Konut Yardımı*”, “*Zirai Yardım*”, “*Vergi Muafiyeti*”, “*Askerlik Muafiyeti*”, “*Eğitim sorunu*”, “*Asayiş*” alt başlıkları altında kaleme alınmıştır.

“*Göçebelerin İskânı*” hususunda konargöçer unsurların bölge asayişine sıkıntı çıkarmalarından dolayı yerleşik hayata geçmelerine yönelik teşebbüslerden bahsedilmiştir. Göçmen iskânı meselesinde geri dönmek istemeyen mültecilerin ve imkân bulamayanların elverişli bölgelere iskânı meselesi anlatılmıştır. 19. yüzyılda uzun savaşlar nedeniyle zayıatlar verilmesi, kıtlık ve salgınlardan dolayı Ana-

dolu'daki Türk nüfusunun azalması sonucu nüfus kaynağına ihtiyaç olmuş, bu kaynak göçmenlerin iskânıyla sağlanmaya çalışılmıştır. İstihdam genellikle bölgeye iskân edilen göçmenlerin meslek grupları dikkate alınarak yapılmakla birlikte yine imkânlar dâhilinde istihdam alanları yaratılmaya da gayret edilmiştir. Ayrıca yetimlerin darüleytamlarda ve yetimhanelerde barındırılmasına çalışılmıştır. Yine çeşitli cemiyetler, varlıklı aileler de bu yönde çaba sarf etmişlerdir. Arazi Tahsisi başlığı altında göçmenlere elverişli arazilerin tahsisinde öncelik tanındığı, bu arazilerin dağıtım şartları ve bazı bölgelerde yerli ahalinin rahatsızlıkları ele alınmıştır. Bunun yanında iskânların Canik'te üretime olumlu katkı sağladığı, konut desteklerinin bölge ahalesinin ve devletin yardımıyla sağlanmaya çalışıldığı izah edilmiştir.

Asayiş konusunda ise geçim sıkıntısının bölgelerde hırsızlığa, yağmalara yol açtığı; yakacak ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla fidanlıkların kesildiği, bazı bölgelerde çatışmalara neden olduğu, hatta yerli ahalinin Rusya'ya iltica etmesine varan sorunlar geliştiği belirtilmiştir.

Dördüncü Bölüm "Göç ve Etkisi" ana başlığından oluşmakta ve "Göçmen Yerleşmeleri", "Göçlerin Demografik etkileri ve Sosyal Sonuçları" alt başlıklarından oluşmaktadır. Bu başlıklar da kendi içerisinde bölümlenerek Alaçam, Ayvacık, Bafra, Çarşamba, Fatsa, Havza, Kavak, Ladik, Samsun, Terme, Ünye, Vezirköprü başlıkları altında anlatılmıştır. Göçlerin "Demografik etkileri ve Sosyal Sonuçları" alt başlığı ise kendi içerisinde "Demografik etki", "Nüfus Yapısı" ve "Sosyal Etki" başlıkları altında bölümlenmiştir.

Bu bölüm içerisinde adı verilen bölgelerde göçmenlerin yerleşim şekilleri ve yerleşmeleri sonrasında nüfus olarak meşgaleleri, yerli nüfusa oranlarından bahsedilmiştir. Bazı bölgelerde göçmenlerden müteşekkil yeni yerleşim bölgelerinin oluşmasının yanında bazı bölgeler çeşitli nüfus kompozisyonlarından oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca göçmen nüfusla birlikte bölgede oluşan nüfusun ortalama yaşları, uğraşlarından bahsedilmiştir. Göçmenlerin ilk etapta kabile içi evlilikler yapmasına karşın ilerleyen dönemlerde teşviklerin de gerçekleşmesiyle yerli ahaliyle kaynaştıkları tespiti yapılmıştır.

Samsunlu Olmak başlıklı sonuç bölümünde nerelisiniz sorusunun cevabı, lisans öğrencilerinin sınavlarda verdikleri cevaplarla açıklanmaya çalışılmıştır. Memleketin tanımının kişiden kişiye değiştiği gözlemlenmiştir. Bu cevaplar ataerkil, anaerkil, göçtükları yer, çıkmak zorunda kaldıkları yerler, doğdukları yer ve hatta belki de hiç gitmedikleri yer olarak cevaplanmıştır. Nedim İpek ise memleketin ve kimliğin tanımını Türklükle sonuçlandırarak şu cümlelere yer vermiştir.

"Bugün gerek Anadolu ve gerekse onun bir parçası olan Samsun vilayeti sınırları içerisinde yaşayanlar bireysel olarak etnik kökenlerinin aynı veya farklı olduğunu savunabilirler. Tartışılmaz olan husus Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlardan gelerek Anadolu'yu vatan telakki eden ve aynı dine iman etmiş olanların kendilerini bir toplum, millet olarak algılamasıdır. Bu toplumun adı Türk'tür. O halde Türk: Haçlı seferlerine direnen; Ermenilik ve Rumluk faaliyetlerine izin vermeyen; Çanakkale'de, Kafkaslarda ve Yemende savaşan; Bulgar, Sırp, Yunan, Ermeni, Rus, İngiliz ve Fransız baskı ve zulmüne uğrayan; Kafkaslar Kırım ve Balkanlardan Anadolu'ya veya Erzurum, Trabzon, Van, Kars, Ardahan ve Artvin'den Samsun'a göçen; Adı yemendir, Bitlis'te Beş Minare ve Çırpınırdı

Karadeniz isimli türkülerle hüzünlenen; İzmir Marşıyla çoşan vilayet dahilinde Trabzonlu, Erzurumlu, Vanlı, Diyarbakırlı, Aydınlı, Edirneli, Muhacir, Çerkes, Tatar olarak ayrıştırılan Ayşelerin, Fadimelerin, Mehmetlerin, Ahmetlerin ortak adıdır. Samsun'u mekân tutan Türkler ise Samsunlu olarak tanımlanabilir.” [s.318]